

DOCENTAS BRONIUS POVILAITIS APIE LIETUVOS ŽEMĖS ŪKĮ 1918 – 1940 M.

Aptariant Lietuvos žemės ūkį, tenka pripažinti, kad padaryti pagerinimai technikinėje srityje atsiliepė teigiamai į ūkio našumą. Iš tiesų įvairūs pagerinimai tuo tikslu ir buvo daromi. Tiksliai nustatyti, kiek kuri panaudota priemonė pakėlė ūkio gamybą, nėra taip jau labai paprastas uždavinys. Grūdų ūkio sistemoje javų grūdų derlius yra svarbiausias našumo rodiklis. Lietuvos žemės ūkis tuoj po I-jo pasaulinio karo buvo, kaip ir seniau, grūdų ūkio krypties, tačiau jis pamažu buvo vedamas gyvulininkystės plėtimo linkme. Ūkio kryptčiai keičiantis į daugiau išplėstą gyvulių auginimą, grūdų ūkis pamažu nustojo savo pirmąją svarbą, nes vis daugiau laukų ūkio gaminių buvo panaudojama gyvulių ūkiui stiprinti. Apie 1937-1939 metus jau gyvulių ūkio gaminių buvo daugiau eksportuojama negu laukų ūkio produktų.

Ankstyvesniuose skyriuose laukų ūkio komponentai, atskiri kultūriniai augalai buvo daugiau ar mažiau aptarti. Apibendrinant javų produkciją ir ją palyginant su kitų artimesniųjų kraštų, galima susidaryti vaizdą apie mūsų pastangų pasėkas. Tokiam auginimo ir produkcijos palyginimui susumuota keturių pagrindinių javų kultūrų — rugių, vasarinių ir žieminių kviečių, miežių ir avižų — pasėlių plotai ir derliai. Toks palyginimas nebus pilnas, nes tos keturios kultūros 1925-1938 metų laikotarpy Lietuvoje sudarė tik 55,7% ariamosios žemės. Tačiau tokia auginamų pagrindinių javų dalis jau aiškiai nusako apie bendrą laukų ūkio tipą ir todėl tinka tokiam palyginimui. Derlių q/ha palyginimas rodo, kad Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos vidutiniai javų derliai buvo labai artimi vieni kitiems tiek 1909-1913 m., tiek 1925-1938 m. laikotarpiuose, o Švedijos, Danijos ir Vokietijos q/ha abiem laikotarpiais buvo apie du kartus aukštesni už Lietuvos.

Derliaus q/ha kilimas po I-jo pasaulinio karo daugiausia buvo pastebimas Lietuvoje, nes jau 1925-1929 m. buvo 17,6% aukštesnis už 1909-1913 m., o per 1925-1938 m. pakilo kiek daugiau negu 25%.

Pakilimas ir Latvijoje buvo nemažas, bet žemesnis už Lietuvos. Estijos derliaus pakilimas buvo neįdomus, o Lenkijos liko nepasikeitęs. Danijos ir Švedijos derliai q/ha, nors jau ir 1909-1913 m. buvo labai aukšti, bet per 1925-1938 m. sugebėta juos pakelti dar apie 10%. Vokietijos derliai q/ha tame periode buvo apie 10% mažesni už 1909-1913 m.

Derlių pakilimui Lietuvoje didelės reikšmės turėjo ne tik sėjamosios medžiagos tinkamas paruošimas, kaip išvalymas nuo piktžolių sėklų, bet ir jos genetinių savybių pagerinimas. Tai ypač buvo žymu įkūrus augalų Selekcijos stotį, kurios išleistos naujos kultūrinių augalų veislės buvo geriau pritaikytos vietinėms klimato ir dirvos sąlygoms. Be to, tos naujos veislės buvo patikrinamos Lauko bandymų stotyse ir geriausiai pasirodžiusios buvo platinamos ūkininkų tarpe.

Rugių derliai q/ha per 1925-1938 m. laikotarpį beveik visur pakilo lyginant su 1909-1913 metų vidurkiu: Lietuvoje ir Latvijoje po 27,2%, Estijoje 13,2%, Švedijoje 19,1%, kitur mažiau. Rugių pasėlių plotai išsilaikė maždaug pastoviai, nežiūrint šio tokio svyravimo, tačiau vakarinėse valstybėse jų plotai per 1930-1938 metų laikotarpį sumažėjo, lyginant su 1925-1929 metų vidurkiu: Švedijoje 26,7%, Danijoje 21,9% ir Vokietijoje 4,6%. Lietuvos rugių pasėlių plotų vidurkiai rodė nuoseklų, nors ir mažą, kilimą nuo 1925-1929 m. Vidutinis derlius q/ha per 1925-1938 metų laikotarpį buvo: Lietuvoje 11,5, Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje vid. 11,8 ir Danijoje, Švedijoje ir Vokietijoje vid. 17,6.

Kviečių grupėje abu Lietuvoje auginami tipai — žieminiai ir vasariniai — buvo sujungti į vieną. Vidutinis derlius q/ha Lietuvoje per 1925-1938 metų laikotarpį pakilo 16,1% virš 1909-1913 m., o aukščiausias pakilimas buvo 1930-1932 m. laikotarpy. Latvijoje ir Švedijoje atitinkamas pakilimas buvo žemiau 10%. Vidutinis 1925-1938 m. laikotarpy derlius Lietuvoje buvo 12,1 q/ha, Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje 11,9, Švedijoje, Danijoje ir Vokietijoje 24,5.

Miežių derlius q/ha Lietuvoje nuo 1909-1913 m. (8,7q/ha) pakilo 1925-1938 m. laikotarpy 31,2% (o per 1933-1935 m. 37,9%), Latvijoje 17,1%, o Estijoje sumažėjo 3,9%. Taip pat paminėtinas pakilimas Danijoje — 25,1%,. Per tą laikotarpį, 1925-1938 m., miežių pasėlių plotai gana žymiai padidėjo Danijoje ir Vokietijoje, apie 10%, o Švedijoje ir Estijoje sumažėjo po daugiau kaip 10%.

Vidutiniai miežių grūdų derliai 1925-1938 metų laikotarpy buvo: Lietuvos 11,7, Latvijos, Estijos ir Lenkijos vidurkis 10,8, Švedijos, Danijos, Vokietijos vidurkis 22,8 q/ha.

Avižų derliai q/ha nuo 1909-1913 m. vidutinio derliaus 8,4 Lietuvoje, per 1925-1938 metų laikotarpį pakilo 24,1% (didžiausias pakilimas buvo 31,2% 1933-1935 metų laikotarpy), Latvijoje 14,3% (didžiausias pakilimas 29,7% buvo 1933-1935 m., bet derlius sumažėjo 8,8% 1925-1929 m. laikotarpy), Estijoje vidutinis pakilimas buvo tik 3,8%, o Danijoje — 33,8% (didžiausias pakilimas buvo 40,3% 1933-1935 m. laikotarpy). Vidutiniai 1925-1938 metų laikotarpio derliai buvo: Lietuvos — 10,4 q/ha, Latvijos, Estijos ir Lenkijos vidurkis — 10,4, Švedijos, Danijos ir Vokietijos — 21,0. Avižų pasėlių plotai 1925-1938 metų laikotarpy pakilo netoli 10% Lenkijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, ir apie tiek pat sumažėjo Danijoje, Švedijoje ir Vokietijoje. Vidutiniai avižų derliai 1925-1938 metų laikotarpyje buvo: Lietuvos 11,7 q/ha, Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje vidurkis 10,8, Švedijos, Danijos ir Vokietijos vidurkis 22,8.

Iš čia paduotų ir kitose teksto vietose randamų duomenų galima daryti išvadą, kad Lietuvos laukų ūkis ėjo pirmyn pažangos keliu, kai kuriais atžvilgiais kiek sparčiau, kitais kiek lėčiau, bet apskritai neatsilikdamas nuo Latvijos, Estijos ir Lenkijos ūkių, o dažniau, nors kartais ir nežymiai, pralenkdamas tų kaimynų ūkinę pažangą. Palyginus su senos kultūros vakarų valstybėmis, kurios nebuvo šimtmečiais svetimųjų dominuojamos, jų pasiekimus galime tik statyti sau kaip dar tolimą tikslą.

Palyginant vidutinius javų grūdų derlius iš ploto vieneto gautus 1929-1938 metų laikotarpyje su apytikriais derliais iš geresniųjų ir naujesniųjų veislių Lauko bandymų stotyse maždaug tame pat laikotarpy, randame, kad antruoju atveju rugių derlius q/ha gautas apie 110% didesnis, kviečių — 70%, miežių — 160%, avižų — 80%. Iš to seka išvada, kad Lietuvos sąlygose yra potencialas bent padvigubinti jau derlius naudojant pritaikintas veisles ir duodant augalams geras augimo sąlygas, kai jas galima ekonomiškai pateisinti.

Kai kurios gyvulių ūkio šakos jau buvo šiek tiek reikšmingesnės ir prieš I-ji pasaulinį karą, tačiau jų gaminiai buvo daugiausia sunaudojami ūkiuose ar vietos rinkoje, ir tik maža dalis pasiekdavo didesnius Rusijos miestus. Tuoj po karo visų rūšių gyvulių krašte buvo likę gal tik apie pusė to kiekio, kuris buvo karui prasidedant. Pirmasis rūpestis ūkininkams buvo prisiauginti gyvulių inventorių iki normalaus skaičiaus, ir kelių metų bėgyje tas tikslas buvo pasiektas.

Arklių, kaip ir seniau, greitu laiku išauginta daugiau negu jų reikėjo ūkio darbams ir susisiekimui, todėl jų perteklius buvo eksportuotas. Gyvų arklių eksportuota 1923-1939 metų laikotarpy iš viso buvo 269.000. Atskirais metais išvežta daugiau, pavyzdžiui, 1927 m. — 27.100, 1924 — 23.200 arklių.

Galvijų bandos buvo taip pat greitai papildytos ir jau 1922 metais galvijų krašte buvo 25% daugiau negu 1913 metais, o 1924 m. buvo jau net 30% daugiau negu 1922 m. Melžiamų karvių 1938 metais, skaičiuojant vienam šimtui naudojamos ūkio reikalams žemės hektarų buvo vidutiniškai tik 20, tuo tarpu atitinkamas skaičius Estijoje buvo — 23, Švedijoje — 33, Danijoje — 52. Pačioje pradžioje buvo atkreiptas padidintas dėmesys į pieno gaminių eksportą, kuris pamažu kilo. Per 1930-1939 dešimtmetį iš viso išvežta į Angliją 74.298 tonos sviesto ir į Vokietiją 23.848 t, tuo būdu išvežta į Angliją 58,9% viso to dešimtmečio sviesto eksporto, ir į Vokietiją — 25,3%.

Kiaulių Lietuvoje visais laikais buvo auginama gana žymūs kiekiai. Jos kaip lašininės kiaulės buvo daugiausia sunaudojamos pačiuose ūkiuose ir tik dalis parduodama miestuose. Kiaulių ir jų gaminių eksportas pradėtas tik nepriklausomos valstybės metais. Vėliau žymių pasisiekimų išvystyta jaunų kiaulių — bekonų gamyba ir eksportas. Kiaulių produktų per 1928-1939 metų laikotarpį buvo išvežta į užsienį iš viso: 1.188.999 gyvų kiaulių, 137.762 tonų bekono ir 39.048 t kiaulienos. Už visus kiaulių ūkio produktus 1923-1939 metų laikotarpy buvo gauta apie 680 milijonų litų.

Nors avių buvo auginama nemažai, bet jų eksportas dėl menkos vietinės veislės kokybės buvo tik neilgai kiek žymesnis, pavyzdžiui, per 1927-1930 metų laikotarpį siekė po maždaug 2,5 milijonų litų kasmet, o jau nuo 1932 metų neprašoko ketvirtadalio milijono.

Gyvų paukščių ir paukštienos eksportas buvo tik iki tam tikro laipsnio išvystytas, bet visgi nebuvo labai žymus. Tas pat ir su kiaušinių eksportu, kuris buvo didesnis už Latvijos ir Estijos, bet žymiai mažesnis už kai kurių kitų kraštų, nes, pvz., 1924-1939 metų laikotarpyje Lietuva kasmet

vidutiniškai eksportavo apie 3.100 tonų kiaušinių, Latvija 200, Estija 1.700, Suomija 400, Airija 45.700, Olandija 53.800, Danija 73.800.

Krašto žemės ūkio politikai vadovavo Žemės ūkio ministerija per įvairius savo padalinius. Šalia ministerijos bendraisiais uždaviniais ar atskiromis ūkio šakomis rūpintis buvo visa eilė kitų organizacijų: Žemės ūkio rūmai, kooperatinių bendrovių sąjungos, įvairios paskirties žemės ūkio šakoms ugdyti privatinės organizacijos ir žemės ūkio gaminių rinkai paruošimo akcinės bendrovės.

Įvairios kooperatinės organizacijos labai daug prisidėjo sustiprinti žemės ūkio produkcijos ir eksporto kilimą. Nežymus kooperatyvų steigimas jau buvo pradėtas prieš I-ąjį pas. karą, tačiau kooperatinis judėjimas žymiai sustiprėjo atstačius nepriklausomą valstybę. Atskiri kooperatyvai pradžioje jungėsi į rajonines, vėliau į centrinės viso krašto sąjungas. Pavienės kooperatinės bendrovės buvo suinteresuotų jos narių organizacijos, taigi ir centrinės kooperatyvų sąjungos bei jų turtas priklausė nors ir netiesiogiai jos nariams, dažniausiai ūkininkams.

Centrinė Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga „Lietūkis“ turėjo vidutiniškai apie 200 narių kooperatyvų ir parūpindavo savo nariams kasdieninio vartojimo reikmenų (trašų, cemento, valg. druskos ž.ū. mašinų ir kt.), o supirkdavo grūdus, linų pluoštą ir sėmenis eksportui ir kai kuriuos kitus ūkio gaminius. Buvo stengiamasi mokėti už perkamus produktus galimai aukštesnę kainą, o parduoti — už žemiausią, taikantis padaryti ne daugiau 1% pelno nuo apyvartos.

Kita svarbi ekonominė organizacija buvo Lietuvos pieno perdirbimo bendrovių sąjunga „Pienocentras“. Jo uždavinys buvo aprūpinti kooperatines pienines tinkamais pastatais, įrengimais ir rūpintis, kad pieninėse būtų gaminamas aukštos kokybės sviestas vietos rinkai ir eksportui.

Akcinė bendrovė „Maistas“ dirbo gyvulių, ypač kiaulių (bekono) mėsos paruošimu savam kraštui ir eksportui. Ji buvo pastačiusi 5 moderniškai įrengtus fabrikus. Bendrovės akcijas laikė ūkininkai ir vyriausybė.

Gyventojams aprūpinti cukrum buvo įsteigta akcinė „Lietuvos Cukrus“ bendrovė, kuri gamino cukrų iš cukrinių runkelių. 1940 metais jau buvo bebaigiamas statyti trečias cukraus fabrikas.

Keičiantis Lietuvos ūkinei struktūrai, didėjo kiaulių ir raguočių auginimas. Kiaulių ūkiui plisti Lietuva turėjo geresnes sąlygas už Latviją ir Estiją, nes Lietuvoje tuo laiku sava pašarinė bazė buvo jau gana stipri, ir todėl labai lengvai ir trumpu laiku galėjo pateikti tarptautinei rinkai žymius kiaulių ūkio produktų kiekius, pradžioje gyvų kiaulių pavidale, o vėliau bekono. Taip pat ir galvijų skaičiai Lietuvoje gana greitai pasiekė prieškarinį lygį, o ir vėliau jų buvo auginama palyginamai daug. Tačiau pieno produkcijos atžvilgiu Lietuvai buvo ilgą laiką sunku susilyginti su Latvija ir Estija, kur dideli dvarai prieškariniais Rusijos okupacijos metais šioje srityje buvo gerokai pažengę ir turėję didesnės įtakos vietos ūkininkams, ar tai karių veislės, jų laikymo, tvartų ar pieninių organizacijos atžvilgiais. Pieno ūkis Lietuvoje betgi nestovėjo vietoje, nors ligi pasaulinės ūkinės krizės pradžios sviesto eksportas iš Lietuvos buvo žemesnis už Latvijos ar Estijos, bet jau 1935 metais pralenkė Estijos eksportą. Per palyginti labai trumpą laiką Lietuvos ūkinė struktūra tiek pasikeitė, kad iš grūdus, gyvus arklius ir linus auginančio ir eksportuojančio krašto prieš I-ąjį pasaulinį karą, tapo sviestą, gyvas kiaules ir kiaulieną (ypač bekoną), kiaušinius, linų pluoštą ir sėmenis eksportuojančiu kraštu, papildančiu eksportą miško gaminiiais, kartais grūdais, kitų augalų sėklomis, mažesniais gyvuliais, paukščiais ir jų gaminiiais.

Suglaudžiant svarstymus apie Lietuvos žemės ūkio raidą nepriklausomos valstybės laikotarpyje ir šiek tiek metant žvilgsnį į ankstesnius laikus, aiškiai matosi, kad tuoj po I-ąjo pasaulinio karo pirmoje eilėje imta tvarkyti žemės ūkio valdymo santykius, pravedant žemės reformą bei sparčiai vykdant labai suvėluotą kaimų skirstymą vienkiemiais. Kartu buvo nusauginami dideli žemės plotai, kurie anksčiau buvo per šlapi kultūriniais augalams, ir dėl to padidėjo ariamos žemės ir kultūrinių augalų plotai, o pūdymų — sumažėjo.

Per trumpą laiką buvo sukurta plati žemės ūkio švietimo sistema, kuri dėjo pamatus moderniškam ūkininkavimui, ir įvairioms žemės ūkio šakoms talkininkauti skirtos kooperatinės organizacijos bei akcinės bendrovės, kurios savo plačia veikla prisidėjo prie žemės ūkio gamybos vystymo krašte, o savo pajėgumu greitai įsigijo užsienyje mūsų gaminių vartotojų pasitikėjimą.

Paminėtų priemonių pasėkoje kultūrinių augalų pasėlių plotai didėjo, o taip pat gana sparčiai didėjo ir jų derliai. Aprašomojo laikotarpio pabaigoje Lietuva, javų derliaus dydžio iš ploto vieneto atžvilgiu dar buvo gana toli atsilikusi nuo pažangiųjų graštų, tačiau javų derliaus kilimo atžvilgiu, lyginant per metų eilę gaunamus derlius iš ploto vieneto, Lietuva užėmė vieną iš pirmaujančių vietų Europos kraštų tarpe. Didėjant lauko kultūrų plotams bei jų derliams,

augo ir jų sunaudojimas krašte, tačiau dar vis susidarydavo didesni mažesni pertekliai, kurie buvo eksportuojami. Čia daug prisidėjo Lietuvoje ir užsienyje gautų žemės ūkio tyrimo rezultatų sekimą ir pritaikymas praktikoje.

Taip pat didelių laimėjimų pasiekta ir gyvulių ūkyje. Ne tik galvijų ir kiaulių, bet ir kitų gyvulių ūkio šakos plėtėsi gyvulių skaičiaus ir jų kokybės atžvilgiais. Gyvulių ūkio gaminių paruošimas buvo moderninamas, o užsienio ir vidaus prekybos lygis keliamas. Eksportuojam gyvulių ūkio gaminių tarpe buvo: gyvi galvijai ir jų mėsos, gyvos kiaulės, jų mėsos ir bekonai, pieno gaminiai ir gyvi arkliai.

Mūsų krašte buvo žemės ūkio specialistų ir žinovų, kurie tikėjo kad Lietuva ateityje turi daug galimumų tapti stambiu žemės ūkio produktų gamintoju ir vienu iš didžiausių šių produktų tiekėju Europos rinkoms. Šių dienų realybė tokią viziją pastato po miglos šydu: Lietuva okupuota ir sukolchozinta, Vokietija suskaldyta Vidurio Europa apjungta į prekybos ir ūkio sąjungą, dauguma užsienio prekybos varžoma kontingentų bei aukštų muitų sistemomis ir t.t. Tačiau Lietuva, nors ir su nemažais sunkumais, pergyveno 1930 metų žemės ūkio gamybos krizę, kuri Lietuvą ypač prislėgė 1934-1936 metais, iššaukdama gana ryškių protesto pasireiškimų krašto viduje.

Ekonominę krizę žymiai paaštrino ne tik Lietuvos-Vokietijos politinių santykių įsitempimas dėl Klaipėdos krašto, kai trumpam laikui mūsų eksportas į Vokietiją buvo kone visai sustabdytas, bet ir Anglų Commonwealth'o bekylas nacionalistinis judėjimas, kurio pasėkoje Lietuvos bekono eksportas į Angliją, jai nustatčius mažus metinius kontingentus, buvo labai sumažintas. Kai kurios panaudotos priemonės padėjo sušvelninti tą sunkią ekonominiu atžvilgiu padėtį: lietuviškoji valiutos judėjimo į užsienį kontrolė ir prekių kainų kontrolė krašto viduje. Visos krašto ekonominės ir žemės ūkio priemonės yra nepastovios ir gali būti daugiau ar mažiau įtaigojamos ar keičiamos pagal krašto politinę valią, tačiau paties žemdirbio ar kito ekonominiame gyvenime besireiškiančio asmens ryžtas, sugebėjimas ir ištvermė negali būti taip lengvai nei įkvėpta, nei sunaikinta, ir tik tos žmonių savybės turės pagrindinės svarbos iš naujo bekuriant vėl išsilaisvinusios Lietuvos žemės ūkio santvarką.

(Iš: Bronius Povilaitis, Lietuvos žemės ūkis 1918 – 1940. Jo raida ir pažanga, Torontas, 1988, p. 276-282)